
Rasprave

Izvorni znanstveni članak
UDK: 94(497.5)“1871/1886”
353(497.5)“18”
Primljeno: 15. lipnja 2001.

**Političko-teritorijalna podjela i opseg civilne Hrvatske u
godinama sjedinjenja s vojnom Hrvatskom 1871.-1886.**

BRANKO DUBRAVICA*

Sažetak

Autor razmatra političko-teritorijalnu podjelu i opseg Hrvatske i Slavonije, prije i u toku pripojenja Vojne krajine civilnoj Hrvatskoj. Tvrdi da dosadašnja historiografija nije objektivno sagledala i rasvijetlila navedeno pitanje, autor pobija dosad prevladavajuću tezu da je opseg Vojne krajine bio izrazito manji od opsega civilne Hrvatske, i dokazuje obratno, da je prostor Vojne krajine prije sjedinjenja iznosio 54,37 posto, a prostor civilne Hrvatske 45,63 posto državnog teritorija. Sjedinjenje je prikazao kao proces u petnaestgodišnjem razdoblju, koji se odvijao etapno radi prostornog povećanja i političkog preustroja nakon pripajanja krajiškog prostora civilnoj Hrvatskoj. Na kraju pokazuje konačno ujednačen političko-upravni ustroj koji je spojio nekadašnje okruge u hrvatske županije, a koji je potrajao do 1918. godine.

Ključne riječi: civilna Hrvatska, Vojna krajina, političko-teritorijalno ustrojstvo, županije, državni teritorij

Pitanje sjedinjenja vojne i civilne Hrvatske u jednu političko-teritorijalnu cjelinu nije previše zaokupljalo hrvatsku historiografiju. U središtu njezina interesa bila je ponajprije hrvatska politička borba koja je vođena poglavito protiv Beča i Budimpešte, koji su nakon sloma turske ekspanzije i oslobođenja hrvatskih zemalja neopravdano držali Vojnu krajinu pod vojnom upravom, istrgnutu iz civilne Hrvatske. Kriza habsburške monarhije i mađarski uspjeh oko uvođenja dualističkog sustava u vrijeme Nagodbi 1867./68. konačno su dali odgovor na pitanje kojoj će polovici monarhije (austrijskoj ili ugarskoj) pripasti Vojna krajina. Kako je civilna Hrvatska i Slavonija, ili Provincijal, ušla u sastav zemalja ugarske krune, logično je bilo da se centralna austrijska vlada odrekne vojno-krajiškog prostora i prepusti ga zemljama ugarske krune.

* *Branko Dubravica*, docent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Suvremena hrvatska politička povijest.

Presudni trenutak za otvaranje procesa sjedinjenja zbio se 1868. godine kad je u paragrafu 66. hrvatsko-ugarske nagodbe definirana hrvatska teritorijalna cjelovitost, odnosno obveza ugarske vlade da podrži i omogući sjedinjenje Vojne krajine s civilnom Hrvatskom. Zaključci sjednice zajedničkog ministarskog vijeća od 13. kolovoza, a posebno kraljev reskript od 19. kolovoza 1869. godine o djelomičnom ukidanju Vojne krajine, nakon nekoliko stoljeća otvorili su proces sjedinjenja hrvatskih zemalja. I zaista, neposredno nakon osnutka hrvatske zemaljske vlade 1869. godine stvorene su pretpostavke i započela je akcija glede realizacije nagodbenih obveza. Bečki je dvor odlučio provesti etapno ujedinjenje Vojne krajine s Hrvatskom, i to prvo Varaždinske krajine, a potom i ostalih: Karlovačke, Banske i Slavonske krajine.

Proces sjedinjenja protegnuo se na punih petnaest godina, koje karakterizira djelomično i etapno sjedinjenje, razvojačenje i ukidanje Vojne krajine, uvođenje prijelaznog sustava uprave, do konačnog ujednačenja upravno-političkog sustava u cijeloj zemlji.

Bitno obilježje ovom radu daje kvantitativna analiza iz koje proizilazi razmjerno mnogo brojčanih podataka. Premda često suhoparni, oni su vrijedni egzaktni pokazatelji koji omogućuju uspoređivanje iznesenih brojki i činjenica o teritorijalnim promjenama koje su se događale u Hrvatskoj u prvim godinama nagodbenog razdoblja.

Poticaj za pisanje ovog rada bilo je djelo Stjepana Srkulja *Hrvatska povijest u devetnaest karata*, objavljeno u Zagrebu 1937., s čijim se podacima nisam mogao složiti, premda su ih mnogi povjesničari prihvatili i unijeli u svoje radove kao gotovo utemeljene i prihvatljive činjenice. O čemu se zapravo radi? Srkulj je, naime, ustvrdio da je 1881. godine prostor civilne Hrvatske iznosio 26.363 km², a preostali pripojeni dio Vojne krajine 16.169 km², što ukupno iznosi 42.532 km².

Uočivši neprihvatljive brojke o usporedbi veličine teritorija civilne i vojne Hrvatske, odlučio sam na temelju dosad necitiranih izvora pokazati novo viđenje ovog problema. Koje su to Srkuljeve teze neprihvatljive, a podatci netočni, s čime se ne možemo složiti glede definiranja veličine prostora? Prvo, sjedinjenje se označava kao jedinstven vremenski i prostorni čin koji se zbio konačno 1881. godine dok je na čelu hrvatske vlade bio ban Ladislav Pejačević. Ovakvo gledanje na sjedinjenje kao izdvojeni jednovremeni čin neprihvatljivo je sa stajališta povijesne istine. Da bih otklonio netočnosti iz njegovih navoda, odlučio sam pokazati sjedinjenje kao proces koji je potrajao punih petnaest godina, odnosno prikazati sve prostore koji su pripadali civilnoj i vojnoj Hrvatskoj u trenutku otvaranja procesa sjedinjenja.

Podatke koje je podastro Srkulj prihvatili su mnogi autori i unijeli ih u svoje radove kao vjerodostojne.¹ Ono što u Srkuljevoj studiji odgovara istini je tvrdnja da je civilna i vojna Hrvatska i Slavonija došla do svoga površinskog opsega od 42.532 km² nakon Svištovskog mira 1791. godine, no teško se možemo složiti s tvrdnjom da je površinski

¹ Šidak/Gross/Karaman/Šepić, *Povijest hrvatskog naroda (1860.-1814.)*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., str. 83; Mirošević, F. (ur.), *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996. D. Pavličević, na str. 91. poziva se na Srkuljeve podatke, da bi samo stranicu iza prenio podatke M. Zoričića pisane 1885. iz kojih se vidi da je godine 1880. prije sjedinjenja civilna Hrvatska imala 23.277 km², a vojna 19.238 km². Tako se autor bez komentara pozvao na oba izvora, a da se pritom nije zapitao, kako je bilo moguće dodati civilnoj Hrvatskoj oko 3.000 km².

opseg Civilne Hrvatske bio veći od opsega Vojne krajine. Prema podacima iznesenim u *Enciklopediji Jugoslavije*² “(p)ovršina hrvatsko-slavonske Vojne krajine bila je do 1848. veća od površine civilne Hrvatske. Promjene u korist većeg prostora civilne Hrvatske nastale su tek 1848. kad je Jelačić vojskom pripojio Međimurje, a odlukom vladara 1851. petrovaradinska regimentska bila pripojena Srpsko-banatskoj vojnoj krajini”. Jelačićevom zaslugom nestalo je tzv. Ugarsko primorje od Novog do Rijeke, koje je ugrađeno u novouspostavljenu riječku županiju (oko 430 km²), te će, s izuzetkom grada i kotara Rijeke, od 1868. ostati dio civilne Hrvatske do 1918. Promjene u doba Bachova apsolutizma, ukidanje srijemske županije i dodjela njezina tri kotara Srpskoj vojvodini, kao i petrovaradinske regimentske Banatskoj krajini, nisu ostavile trajnije posljedice u teritorijalnom opsegu Hrvatske, jer su povratkom ustavnog stanja 1861. mnoge stvari vraćene na stanje iz 1848. prije izbijanja revolucije.

Srkulj u svojim iskazima češće upotrebljava podatak o površini Hrvatske od 42.532 km², koji susrećemo u posljednjim desetljećima dualističke monarhije, premda se u razdoblju od 1880. do 1889. statistički iskazuje površina Hrvatske od 42.516 km², ili 16 km² manje. Stoga smo se u određenju površine Hrvatske priklonili tada vrijedećima službenim statističkim pokazateljima na osnovu kojih ćemo doći do površine jednog i drugog dijela Hrvatske.

Po prvi puta ćemo se poslužiti s četiri dosad gotovo nenavedena izvora koja je Hrvatska zemaljska vlada izradila u obliku Pregleda političkog razdjeljenja Hrvatske, a koji se odnose na promjene nastale 1871., 1875., 1886. i 1889. Osnovna zadaća ovoga rada upravo je dokazati da je Hrvatska od 1868. do 1871. ušla u zajednicu s Ugarskom podijeljena na civilnu i vojnu, te da je slično kao i do 1848. površina Vojne krajine bila znatno veća od civilne Hrvatske, da je proces sjedinjenja (1871.-1881.) trajao deset godina, da se odvijao u nekoliko etapa, i da je u konačnom činu sjedinjenja 1881. prostor civilne Hrvatske bio veći od vojne samo kad se prizna povećanje civilne Hrvatske na račun Varaždinske vojne krajine, koja se računa dijelom Provincijala od 1871.

Pri realizaciji rada pojavili su se brojni problemi zbog kojih su proizišle i neke njegove slabosti. To se ponajprije odnosi na nepodudarnost statističkih podataka koji često dovode do nepreciznih interpretacija i sprječavaju autora da donosi čvrste zaključke. Jedinstvenim metodološkim postupkom nastojali smo postići što veću ujednačenost podataka, ili pokazati razloge zbog čega su se pojavile razlike, kako bismo ih što lakše uključili u povijesni kontekst. Teritorij Vojne krajine prije sjedinjenja često se isprepletao s krajiškim područjem u Banatu, tako da je srijemska ili petrovaradinska regimentska zahvaćala i dio Bačke (titelski šajkački bataljun), ili je cijela petrovaradinska regimentska odvajana od Slavonske vojne krajine i uključena u Banatsku vojnu krajinu.

² *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. VIII, JLZ, Zagreb, 1971., str. 527.

Teritorijalni ustroj i opseg civilne i vojne Hrvatske od Nagodbe 1868. do lipnja 1871.

Da bismo dali odgovor na postavljeno pitanje, nužno je podsjetiti da se ukupna površina vojne i civilne Hrvatske nedvojbeno kreće u okviru 42.516 km². Hrvatska zemaljska vlada izradila je tri Pregleda političkog i teritorijalnog razdjeljenja Hrvatske na temelju reformi od 1870., 1874. i 1886., koji potkrjepljuju ovu tvrdnju. Prvi pregled³ koji je izradila Hrvatska zemaljska vlada 1872. zorno je pokazao veličinu civilne Hrvatske 1871. u trenutku sjedinjenja Varaždinske vojne krajine i njezinog pretvaranja u bjelovarsku županiju. Prvi i drugi Pregled 1872. i 1877., koji govore o stanju iz 1871. i 1875. izražavali su površinu Hrvatske u kvadratnim miljama, jutrima (ralima) i hvatima, dok je Pregled iz 1886. izražavao veličinu prostora u km² i hektarima. Posao preračunavanja milja, jutara i hektara u kvadratne kilometre mnogi nisu dobro razumjeli. Iz toga su vjerojatno proizlazile i brojne pogriješke.⁴

U razdoblju od 1848. do 1868. civilna Hrvatska je nekoliko puta mijenjala svoj opseg i političko-teritorijalni ustroj. Tradicionalna podjela Hrvatske na šest županija, od kojih su tri bile kajkavsko-hrvatske i tri štokavsko-slavenske, u navedenom razdoblju bila je znatno narušena. U doba Bachova apsolutizma broj županija je bio sveden na pet, ugašene su križevačka i srijemska, a nastala je nova riječka županija. Sve se to događalo u vezi sa širenjem i sužavanjem Hrvatske na račun dobivanja i ponovnog gubljenja Međimurja, trajnog dobivanja tzv. Ugarskog primorja, privremenog gubljenja i povratka dijela civilnog i čitavoga vojnog Srijema.

Dvije Nagodbe 1867./68. vratile su civilnu Hrvatsku u njezine granice do 1848., s dobivanjem Primorja, tako da je ona 1871. godinu pred početak sjedinjenja dijela Vojne krajine dočekala podijeljena na sedam županija, osam gradova i 47 trgovišta.

Tablica 1

Županija	milja ²	ostatak		km ²	stanovnika
		jutara ²	hvat ²		
1. zagrebačka, Zagreb, gl. grad Karlovac	76	9.449	239	4.427,90	267.720
2. varaždinska, Varaždin	31	7.672	453	1.828,08	173.088
3. križevačka, Križevci Koprivnica	30	4.572	1.285	1.752,70	87.878
4. riječka, Bakar, grad i luka	27	8.264	280	1.601,30	90.070
5. virovitička, Osijek	83	8.715	959	4.826,50	185.352
6. srijemska	42	5.898	938	2.450,88	120.559
7. požeška, Požega	43	6.140	619	2.509,82	76.881
ukupno	337	712	1573	19.397,18	1.001.548

³ Pregled izvedenoga godine 1871. političkoga razdjeljenja kraljevine Hrvatske i Slavonije po županijah, kotarih i občinah, K br. zem. vlade 2391, 1872.

⁴ Napomena:

a) milja² računa se kao 10 000 jutara² ili rali², a jutro² računa se kao 1600 hvati²

b) 57,5464 km² računa se kao jedna milja², a 173,7747 jutro² ili rala² računa se kao 1 km².

Prema vladinu pregledu iz 1871. civilna je Hrvatska imala političko-teritorijalnu podjelu na županije, koje su se dijelile na kotare i općine, te posebno gradove, iskazana je površina u miljama, a autor ovog rada preračunao ih je u km² (Tablica 1).

Ako se od poznate konačne veličine ujedinjene Hrvatske koja je iznosila 42.516 km² oduzme površina civilne Hrvatske koja je 1871. iznosila 19.397 km², što iznosi 45,62 posto državnog teritorija, onda se može pretpostaviti da je Vojna krajina mogla imati 23.119 km² ili 54,37 posto državnog teritorija.

Za razliku od civilne Hrvatske, površina Hrvatske i Slavonske vojne krajine, poglavito onaj dio u Srijemu, često je mijenjala svoj opseg, odnosno veličinu. Radi usporedbe s Civilnom Hrvatskom poslužit ćemo se podacima iz Zemljovida⁵ koji je 1871. pokazao opseg Vojne krajine, u čijem se sastavu još nalazi šajkački- riječni bataljon i prostor u Bačkoj sa sjedištem u Titelu.

Nakon što je Hrvatskoj vojnoj krajini vraćeno područje petrovaradinske regimente, godine 1871. Vojna krajina se vratila svojoj staroj podjeli na 11 regimenti (pukovnija) čiji je prostor, prema navedenom Zemljovidu, obuhvaćao teritorij prikazan u Tablici 2.

Tablica 2

Naziv regimente	Površina		Stanovništvo
	milja ²	km ²	
1. lička	47,5	2.733	76.072
2. otočka	50,6	2.912	67.955
3. ogulinska	46,0	2.647	72.512
4. slunjska	26,6	1.531	59.491
5. prva banska	25,3	1.456	60.067
6. druga banska	24,7	1.421	51.459
7. križevačka	29,6	1.703	60.418
8. đurđevačka	37,3	2.146	76.675
9. gradiška	30,4	1.749	55.523
10. brodska	36,0	2.072	72.537
11. petrovaradinska	54,0	3.108	83.235
ukupno	408,0	23.478	735.984

Uspoređujući ova dva izvora, dolazimo do sljedećeg zaključka o teritorijalnom opsegu civilne i vojne Hrvatske prije inkorporacije Varaždinske vojne krajine 1871. u civilnu Hrvatsku (tablice 3 i 4):

⁵ Zemljovid Hrvatske i Slavonije s krajinom vojničkom 1871., Hrvatski državni arhiv (HDA), Kartografska zbirka.

Primjer a) temeljen na dva izvora – vladinu Pregledu iz 1872. i Zemljovidu iz 1871.

Tablica 3

	Površina		
	milja ²	km ²	%
civilna Hrvatska	337,07	19.397	45,24
vojna Hrvatska	408,00	23.479	54,76
ukupno	745,07	42.875	100,00

Primjer b) hipotetički iskaz temeljen na jednom izvoru, tj. vladinu Pregledu iz 1871. i kasnije poznatoj ukupnoj veličini Hrvatske nakon sjedinjenja 1881.

Tablica 4

	Površina		
	milja ²	km ²	%
civilna Hrvatska	337,07	19.397	45,62
vojna Hrvatska	401,75	23.119	54,37
ukupno	738,82	42.516	100,00

Primjer a) nam pokazuje da je Vojna krajina bila veća od civilne Hrvatske za 71 milju² ili 4.082 km² dok primjer b) pretpostavlja da je Vojna krajina bila veća od civilne Hrvatske za 64,68 milja² ili 3.722 km².

Prema navedenom izvoru iz Zemljovida, prostor vojne Hrvatske, odnosno petrovaradinske regimente, protezao se i na dio jugoistočne Bačke, tzv. šajkački riječni bataljun, koji je imao sjedište u Titelu. Po svemu sudeći, ovaj je bataljun mogao imati oko 360 km², a petrovaradinska se regimenta njegovim pripojenjem Ugarskoj smanjila za oko (360 km²).

Polazeći od činjenice da je civilna Hrvatska prije otvaranja procesa sjedinjenja imala 19.397 km², onda je prostor Vojne krajine ulazio etapno u civilnu Hrvatsku u veličini od 23.119 km² na način izložen u daljnjem tekstu.

Pripojenje Varaždinske vojne krajine civilnoj Hrvatskoj 8. lipnja 1871.

Varaždinska vojna krajina je prostor na granici prema Mađarskoj, koji se prostirao u Podravini sjeverno od Koprivnice do istočno od Pitomače, zahvaćao je cijelu Bilogoru, veći dio Kalnika i Moslavine, oslonjen na zapadnu obalu Ilove, vrhovima Moslavačkog gorja dozeo do Lonje kod Ivanića, približavao se komunikaciji Vrbovec – Križevci, opasivao grad Koprivnicu s juga, istoka i sjevera, i prelazio Dravu u nekoliko naselja sjeveroistočno od Koprivnice. Zadržavanje ovog prostora pod vojnom upravom nakon oslobođenja Slavonije od Turaka tumači se, s hrvatske strane, pokušajem razdvajanja Slavonije od Hrvatske, a Mađari misle da je ona zadržana kao bedem za upokoravanje Mađarske, kao npr. 1848./49. Pripojenjem Varaždinske vojne krajine, grada Bjelovara i

tvrđe Ivanić-grad, kao i grada Senja i vojnog Siska Hrvatskoj, nastala je osma županija u Hrvatskoj, nakon čega se opseg civilne Hrvatske povećao za 19,95 posto ili 1/5, na račun vojne Hrvatske koja se time smanjila za 16,63 posto ili 1/6.

Stoga nema razloga zašto se ovaj dio Vojne krajine često prešućuje i dodaje civilnoj Hrvatskoj kao da joj je prethodnih stoljeća, a ne samo jedno desetljeće, pripadao. Upravo zbog te prešućene istine da je Varaždinska krajina dulje egzistirala od one uz samu bosansku (tursku) granicu, odlučili smo je u radu prikazati što detaljnije, kao i promjenu koju je donijela Mažuranićeva reforma glede preustroja prostora novouspostavljene bjelovarske županije. Varaždinska vojna krajina nije bila na granici s Turskom, ali je bila zapadno od Novske spojena sa Slavonskom i Banskom krajinom. Prividno se čini da je ovaj krajiški trokut od ušća Lonje u Savu do Jasenovca odvajao civilnu Slavoniju od Hrvatske, no banske su se vlasti pobrinule da preko kotara Kutine, kojeg su pridodali požeškoj županiji, održe vezu civilne Slavonije i Hrvatske. Naime, kotar Kutina se sastojao od dvije općine: Uljanik – istočno od krajiškog trokuta i općine Kutina – zapadno od krajiškog trokuta. Tako je općina Kutina bila oslonjena na križevačku i zagrebačku županiju, ali je politički bila uklopljena u slavonsko-požešku županiju. Na taj se način preko tzv. koridora odvijala veza Varaždinske krajine s ostalim krajinama, a civilne Slavonije s civilnom Hrvatskom.

Bjelovarska se županija sastojala od 8 kotara, 2 gradske i 29 seoskih (kotarskih) općina, što je vidljivo iz navedenog Pregleda iz 1871.:

Tablica 5

kotar	kotarske (seoske) općine
1. osriednji (bjelovarski)	Ivanska, Gudovec, Kapela, Trojstvo
2. peteranečki	Drnje, Sokolovac
3. virovski	Virje, Molve, Novigrad
4. đurđevački	Đurđevac, Kalinovac, Ferdinandovac, Budrovac, Kloštar, Pitomača
5. grubišnopoljski	Grubišnopolje, Vel. Grđevac, Rača, Severin
6. garešnički	Garešnica, Vukovje, Hercegovac, Berek
7. ivanički	Ivanić Kloštar, Ivanić, Križ, Čazma
8. ivanski	sv. Ivan Žabno, sv. Ivan, Farkaševac, Vojakovec
	gradske općine
	Bjelovar grad
	Ivanić-grad

Bjelovarska županija 1871. imala je s gradom Bjelovarom i tvrdom Ivanić-grad 3.872,44 km², te je činila je 16,74 posto ukupne površine Vojne krajine.

Grad Senj i vojni Sisak čine 10,5 km² ili 0,04 posto površine Vojne krajine. Grad Senj izdvojen je iz otočke regimente i 1874. pripojen riječkoj županiji, a vojna općina – komunitet vojni Sisak na desnoj obali Kupe, izdvojen iz II. banske regimente (petrinj-

ske), ujedinio se 1874. sa starim ili civilnim Siskom (koji je do sjedinjenja imao status trgovišta u vlasništvu Kaptola) u novopriznati grad Sisak, te ulazi u zagrebačku županiju.

Ulaskom Varaždinske vojne krajine, Bjelovara, Ivanića, Senja i vojnog Siska u civilnu Hrvatsku, ona se povećala 1871. na 23.269 km², plus Senj i vojni Sisak 10,5 km². Proizlazi da je površina civilne Hrvatske s pridruženim krajiškim prostorom iznosila 23.280 km² godine 1871. Ovu površinu civilna Hrvatska zadržala je sljedećih deset godina, što je vidljivo iz Pregleda 1874., koji kao površinu civilne Hrvatske navodi 23.280 km², te na kraju 1880. prije konačnog sjedinjenja površina je iznosila 23.278 km², pa je tako prostor civilne Hrvatske iznosio 54,75 posto, dok je preostali krajiški prostor iznosio 45,25 posto ili 19.238 km²

Novoustrojena županija bjelovarska bila je treća po površini iza zagrebačke i virovitičke, a četvrta po broju stanovnika iza zagrebačke, virovitičke i varaždinske. Površina civilne Hrvatske i Slavonije od 8. lipnja 1871., s pridruženom Varaždinskom vojnom krajinom od koje je nastala bjelovarska županija, ostala je sljedećih deset godina, tj. do 1881. u sljedećem opsegu:

Tablica 6

Županija	km ²	stanovnika
1. zagrebačka	4.427,90	267.720
2. varaždinska	1.828,08	173.088
3. križevačka	1.752,70	87.878
4. riječka	1.601,30	90.070
5. virovitička	4.826,50	185.352
6. srijemska	2.450,88	120.559
7. požeška	2.509,82	76.881
ukupno	19.397,18	1.001.548
8. bjelovarska	3.872,44	158.007
ukupno	23.269,62	1.159.555

Prihvaćajući Srkuljeve izračune, Šidak i ostali⁶ pišu: “Krajina je poslije g. 1871. još uvijek obuhvaćala prostor od 16.169 km² – nešto više od pola površine banske Hrvatske (26 363 km²)”. Sličnu pogrješku učinio je i Pavličević⁷, koji tvrdi da se banska Hrvatska 1871. povećala za 2.553 km² i imala je 26.363 km².

Na osnovi ranijih pokazatelja vidljiva je namjera povjesničara prikazati civilnu Hrvatsku većom od vojne, premda svi izvori govore da su pisci ovih neutemeljenih tvrdnji povećali prostor civilne Hrvatske za preko 3.000 km², odnosno za isto toliko smanjili prostor vojne Hrvatske.

⁶ Šidak i ostali, str. 83.

⁷ Pavličević, *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 1994. str. 269.

Mažuranićeva reforma 1874.

Drugi čin gašenja Vojne krajine i njezine pripreme za pripojenje civilnoj Hrvatskoj zbio se 1873. kad je Krajina razvojačena i uvedena posebna civilna krajiška zemaljska uprava. Rasformirano je preostalih 9 regimenti i od njih stvoreno 6 okruga. Na prostoru Hrvatske južno od Kupe i Save od dvije regimente stvoren je jedan okrug, a na prostoru Slavonije svaka regimenta pretočena je u jedan okrug:

1. ličko-otočki okrug (od ličke i otočke regimente)
2. ogulinsko-slunjski okrug (od ogulinske i slunjske regimente)
3. banski okrug (od prve i druge banske regimente)
4. gradiški okrug (od gradiške regimente)
5. brodski okrug (od brodske regimente)
6. petrovaradinski okrug (od petrovaradinske regimente)

Nakon preustroja Vojne krajine, ban Mažuranić je proveo novu političko-teritorijalnu podjelu Hrvatske, koja je ugasila pojam kotara i uvela podjelu županija na podžupanije (Tablica 7). Nova zakonska osnova o preustroju političke uprave predložena je na saborskoj sjednici od 1. listopada, sankcionirana od kralja 15. studenog 1874., a stupila je na snagu 31. svibnja 1875.⁸

Tablica 7

8 županija	20 podžupanija
1. zagrebačka	zagrebačka, karlovačka, sisačka i jastrebarska
2. križevačka	križevačka i koprivnička
3. varaždinska	varaždinska, zlatarska i krapinsko-toplička
4. riječka	riječka i delnička
5. bjelovarska	bjelovarska i kriška
6. požeška	požeška i pakračka
7. virovitička	osječka, virovitička i đakovačka
8. srijemska	vukovarska i rumska

Najveće promjene nastale su u zamjeni teritorija između bjelovarske i križevačke županije, ali i nekih drugih u njihovu susjedstvu. Dotad razmjerno mala križevačka županija znatno se povećala, a bjelovarska je županija smanjena za oko 10 posto teritorija.

Što je Mažuranićeva reforma 1874. oduzela bjelovarskoj županiji?

Peteranečki kotar, kojeg su činile općine Drnje i Sokolovac, prešao je u koprivničku podžupaniju križevačke županije, kao dvije upravne općine Peteranec i Sokolovac.

Virjanski kotar, kojeg su činile općine Virje, Molve i Novigrad, pripojen je koprivničkoj podžupaniji križevačke županije, otad kao dvije općine Virje i Novigrad.

⁸ Pregled političkog i sudbenog razdjeljenja kraljevinah Hrvatske i Slavonije i uređenja upravnih obćinah, Zagreb, 1877.; *Sbornik zakona i naredaba od god. 1874.*, kom. XXIII, br. 52.

Ivanski kotar, kojeg su činile općine, Sv. Ivan Žabno, Farkaševac i Vojkovac, pripojen je križevačkoj podžupaniji istoimene županije. Sve tri općine zadržane su pod istim imenom.

Što je Mažuranićeva reforma 1874. *dodala* bjelovarskoj županiji:

od požeške županije:

Dio kutinskog kotara, kojeg su dotad činile dvije općine Kutina i Uljanik, pripojen je bjelovarskoj županiji, odnosno njezina kriška podžupanija dobila je općinu Kutina.

od Križevačke županije:

Tri općine bivšeg kotara moslavačkog: Ludina (cijelo područje, preimenovana u novu općinu Moslavina sa sjedištem u Popovači), Prečec (cijelo područje, preimenovano u općinu Bregi) i Popovaču koja je ukinuta kao općina: veći dio općine pripojen je općini Moslavina, dok su tri sela, Kutinica, Čaire i Srbsko selište, pridodani općini Kutina, podžupanije Križ u bjelovarskoj županiji.

Dio vrbovačkog kotara: općinu Dubrava, koja je ušla u sastav podžupanije Križ.

Ujedinjenje ostatka Vojne krajine 1881. i konačni političko-teritorijalni preustroj Hrvatske 1886.

Godinu dana prije konačnog sjedinjenja preostalog dijela Vojne krajine s civilnom Hrvatskom obavljen je popis stanovništva i utvrđena površina cjelokupne Hrvatske. Ravnatelj Državnog zavoda za statistiku M. Zoričić 1885. prikazao je ove dvije polovine Hrvatske po popisu 1880. na sljedeći način:⁹

Tablica 8

civilna Hrvatska		Vojna krajina	
županija	km ²	okrug	km ²
1. riječka	1.601,320	1. ličko-otočki	5.774,228
2. zagrebačka	4.076,749	2. ogulinsko-slunjski	3.784,518
3. varaždinska	2.322,922	3. banski	2.770,456
4. križevačka	2.163,224	4. gradiški	1.905,171
5. bjelovarska	3.475,527	5. brodski	2.222,901
6. požeška	2.379,564	6. petrovaradinski	2.780,874
7. virovitička	4.781,609	Ukupno	19.238,148
8. srijemska	2.476,952	Sveukupno	42.516,015
Ukupno	23.277,867		

⁹ M. Zoričić, *Statističke crtice o kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1885.

Etapno sagledavano, prostor Vojne krajine unesen u civilnu Hrvatsku izgledao je ovako:

Godina	km ²	područje
1871.	3.872,5	Varaždinska vojna krajina
	10,5	grad Senj i vojni Sisak
1881.	19.238,0	Okruzi: ličko-otočki, ogulinsko-slunjski, banski, gradiški, brodski i petrovaradinski
Ukupno	23.121,0	

U razdoblju od 1881. do 1886. u banskoj Hrvatskoj u političko-teritorijalnom smislu funkcioniraju 8 županija i 6 okruga, županije su se i dalje dijelile na podžupanije i upravne općine, dok su se okruzi dijelili na kotare i općine. Zakon od 5. veljače 1886. spojio je okruge sa županijama tako da je ostala podjela na županije, kotare i općine. Samo od jednog okruga, ličko-otočkog, nastala je posebna županija ličko-krbavska, dok su preostali okruzi spajani s prijašnjim županijama, što je dovelo do znatnog povećanja nekih dotadašnjih županija. Samo dvije stare županije, varaždinska i virovitička, nisu se povećale na račun pripojenja Vojne krajine (1871.-1886.), riječka se povećala uglavnom na račun ogulinsko-slunjskog okruga, zagrebačka najviše na račun banskog okruga, požeška na račun gradiškog i manjeg dijela brodskog okruga, te srijemska na račun petrovaradinskog i većeg dijela brodskog okruga. Evo kako su hrvatske županije mijenjale naziv i opseg svojih teritorija u razdoblju od 1871. do 1913.¹⁰

Tablica 9

Županija	površina u km ²					
	1870.	1871.	1874.	1880.	1886.	1913.
1. zagrebačka	4.427,90	4.427,90	4.076	4.076	7.215	7.211
2. varaždinska	1.828,08	1.828,08	2.324	2.322	2.521	2.508
3. virovitička	4.826,50	4.826,50	4.768	4.781	4.852	4.866
4. srijemska	2.450,88	2.450,88	2.498	2.476	6.848	6.865
5. požeška	2.509,82	2.509,82	2.379	2.379	4.938	4.928
6. križevačka	1.752,70	1.752,70	2.185	2.163	-----	-----
7. bjelovarska	-----	3.872,44	3.474	3.475	-----	-----
8. bjelovarsko-križevačka	-----	-----	-----	-----	5.048	5.061
9. riječka	1.601,30	1.601,30	1.589	1.601	-----	-----
10. modruško-riječka	-----	-----	-----	-----	4.874	4.879
11. ličko-krbavska	-----	-----	-----	-----	6.217	6.210
Ukupno	19.397,18	23.269,42	23.280	23.273	42.516	42.532

¹⁰ Glavni pregled izraden na temelju Zakona od 5. veljače 1886. i Naredbe od 30. lipnja 1886. o ustroju županija i kotara; *Pregled novog političkog i sudbenog razdielenja kraljevinah Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1889.; *Političko i sudbeno razdjeljenje i repetitorij prebivališta kraljevina Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1913.

Godine 1886. donesen je novi Zakon¹¹ o uređenju županija, kotara i općina, koji je potpuno izmijenio dotadašnju strukturu i opseg upravno-političkih jedinica u Hrvatskoj. Glede naziva županija, pet ih je ostalo pod starim imenom, dok su pojmovno nestale riječka, bjelovarska i križevačka županija, ali su zato nastale nove tri: ličko-krbavska, bjelovarsko-križevačka i riječko-modruška. Nestala je podjela županija na podžupanije, pa je usvojena jedinstvena podjela na županije, kotare i upravne općine.

Što je sve ušlo iz bivših okruga (ili nekadašnje Vojne krajine) u novoustrojene županije, vidljivo je iz sljedećeg pregleda i napisano *kurzivom*:

Županija:

1. Zagrebačka: 7.049 km²

Gradovi: Karlovac, Sisak, *Petrinja i Kostajnica iz banskog okruga*

Podžupanije: karlovačka (osim općina Severin i Bosiljevo koje su pridodane riječko-modruškoj županiji), sisačka, jastrebarska i zagrebačka

Općine: Marija Bistrica, D. Stubica, G. Stubica i Bedenica (u podžupaniji Zlatar – varaždinske županije), *općine Švarča, Sošice i Kalje (iz ogulinsko-slunjskog okruga)*

Okruzi: *banski okrug*, osim općina Jasenovac i Krapje (u kotaru Dubica) koji su pripali požeškoj županiji

2. Riječko-modruška sa sjedištem u Ogulinu: 5.021 km²

Grad: Bakar

Podžupanije: riječka i delnička

od karlovačke podžupanije – općine Severin i Bosiljevo

Okruzi: *ogulinsko-slunjski* – osim općina Švarča, Sošice i Kalje, dotada u rakovičkom kotaru, koje su pripale zagrebačkoj županiji, općina Brinje, Jezerane i Krivi put, do tada u brinjskom kotaru, koje su pripale ličko-krbavskoj županiji

3. Ličko-krbavska sa sjedištem u Gospiću: 6.192 km²

Gradovi: *Senj i Karlobag*

Okruzi: *ličko-otočki*

ogulinsko-slunjski okruzi – općine Brinje, Jezerane i Krivi put

4. Varaždinska: 2.412 km²

Grad: Varaždin

Podžupanije: varaždinska, krapinska i zlatarska

od križevačke podžupanije dobila je upravnu općinu Sudovec

Općine: Bistrica, D. i G. Stubica i Bedenica, koje su dotad pripadale zagrebačkoj županiji

5. Bjelovarsko-križevačka: 5.168 km²

Gradovi: Križevci, Koprivnica, *Bjelovar i Ivanić grad iz Varaždinske vojne krajine*

Podžupanije: *bjelovarska, kriška*, koprivnička i križevačka (osim općine Sudovec koja je pripala varaždinskoj županiji)

¹¹ Zakon od 5. veljače 1886. *O ustroju županijah i uredjenju uprave u županijah i kotarih.*

6. Požeška: 4.376 km²

Gradovi: Požega i *Brod iz brodskog okruga*

Podžupanije: pakračka i požeška

Okruzi: *gradiški*

brodski – samo garčinski kotar

banski – samo općine Jasenovac i Krapje dubičkog kotara

7. Virovitička sa sjedištem u Osijeku: 5.357 km²

Grad: Osijek

Podžupanije: virovitička, osječka i đakovačka

8. Srijemska sa sjedištem u Vukovaru: 6.848 km²

Gradovi i uređena trgovišta: *Mitrovica, Zemun, Karlovci i Petrovaradin iz petrovaradinskog okruga*, trgovište Ruma

Podžupanije: vukovarska i rumska

Okruzi: *petrovaradinski*

brodski – samo kotari Vinkovci i Županja

Zaključak

Iz gore navedenoga možemo zaključiti: prvo, da je proces sjedinjenja civilne i vojne Hrvatske trajao ukupno 15 godina, da je proveden etapno 1871., 1881. i 1886., u teritorijalnom smislu sjedinjenje je provedeno u dvije etape: prva, 1871. kad je pripojena Varaždinska vojna krajina s gradom Bjelovarom i tvrdom Ivanić grad, te posebno grad Senj i dio prekokupskog Siska, zvanog Vojni; druga etapa 1881. kad je preostala Vojna krajina, odnosno šest okruga inkorporirano u civilnu Hrvatsku pod vlašću bana, dok se proces političkog stapanja vojnog i civilnog dijela etapno proveo 1871. i 1886. godine. Godine 1871. Varaždinska vojna krajina, grad Bjelovar i tvrda Ivanić grad, mehanički su pretočeni u bjelovarsku županiju, dok je grad Senj pridodan riječkoj županiji, a vojni Sisak se spojio sa starim Siskom u zagrebačku županiju. Godine 1881. uspostavljen je dvojni sustav uprave, u bivšem Provincijalu nastavljen je županijski sustav, dok je u bivšoj Vojnoj krajini funkcionirao sustav okruga. Konačno je 1886. došlo do ukidanja okruga i njihovog spajanja sa županijama u nekadašnjem Provincijalu, tako da se otad može govoriti o jedinstvenom političko-teritorijalnom ustroju Hrvatske.

Prihvaćajući sjedinjenje kao proces, došli smo do zaključka da je površina civilne Hrvatske prije 8. lipnja 1871., kad je otpočeo proces sjedinjenja, bila 19.397 km², a vojne Hrvatske 23.119 km². Sjedinjenjem Vojne krajine s civilnom Hrvatskom 1871. i 1881., površina civilne Hrvatske porasla je na 42.516 km², te je s neznatnim povećanjem od 16 km² dočekala raspad habsburške monarhije 1918. godine.

Branko Dubravica

*POLITICAL / TERRITORIAL DIVISION AND THE SIZE OF THE
CIVILIAN CROATIA AT THE TIME OF ITS UNIFICATION WITH
MILITARY CROATIA IN 1871-1886*

Summary

The author looks into the political-territorial division and the size of Croatia and Slavonia, prior and during the incorporation of the Military Border into the Civilian Croatia. Arguing that historiography has not come up with an objective view of this event, the author challenges the prevailing thesis that the size of the Military Border was significantly smaller than that of the Civilian Croatia and claims that, on the contrary, the Military Border made up 54.37% of the state territory, and the Civilian Croatia only 45.63%. The process of unification was a gradual one, extended over a fifteen-year period, due to the territorial expansion and the political restructuring after the integration of the Military Border region into the Civilian Croatia. Finally, he talks about the emergence of a uniform political/legal structure which integrated the former districts into Croatian counties, the structure that lasted until 1918.

Key words: civilian Croatia, Military Border, political-territorial structure, counties, state territory

Mailing address: Faculty of Political Science, Lepušićeva 6, HR 10000 Zagreb.